

οι διαπιστώσεις οδήγησαν το συγγραφέα στο συμπέρασμα ότι η λαϊκοποίηση στο χώρο του Πατριαρχείου δεν σήμαινε και εκκοσμίκευση. Ο τρόπος με τον οποίο οργανώνει το επιχείρημά του ο Δημήτρης Σταματόπουλος κατευθύνει τον αναγνώστη στην διαπίστωση μιας αποτυχημένης η ανολοκλήρωτης διαδικασίας. Θα έπρεπε ωστόσο να αναρωτηθούμε αν τελικά η σχέση του θρησκευτικού με το κοσμικό σε μια περίοδο ταχύτατου μετασχηματισμού μπορεί να κατανοηθεί αποκλειστικά με όρους αντιπαλότητας. Θα έπρεπε να αναρωτηθούμε μήπως η κυριαρχία του κοσμικού απαιτεί την παρουσία και όχι την απουσία του θρησκευτικού, ακόμη και αν αποδεχθούμε ότι το τελευταίο έχει χάσει προ πολλού την αυτονομία και την κυρίαρχη θέση που είχε στις προνεωτερικές κοινωνίες. Η κυριαρχία του κοσμικού εθνικού κράτους δεν οδήγησε στην περιθωριοποίηση του θρησκευτικού παρά το χωρισμό κράτους και Εκκλησίας που ίσχυσε στις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Οι διαδικασίες εθνικής συγκρότησης και οι εθνικοί ανταγωνισμοί του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα συνέβαλλαν συχνά στην ενεργοποίηση και πολιτικοποίηση του θρησκευτικού. Η ανανοηματοδότηση της θρησκευτικής διαφοράς αποτέλεσε συχνά πεδίο συγκρότησης εθνικής ταυτότητας. Από τις εκκλησιαστικές διαμάχες στο βαλκανικό χώρο μέχρι την ανάδειξη του θρησκευτικού εθνικισμού στην ινδική χερσόνησο, από τα κινήματα της ισλαμικής μεταρρύθμισης στο μουσουλμανικό χώρο μέχρι την θρησκευτική δεξιά στις ΗΠΑ το θρησκευτικό εμπλέκεται άμεσα στην αναδιαπραγμάτευση των εθνικών/κοινωνικών ταυτοτήτων στο σύγχρονο κόσμο. Αντί να αποτελεί κάποιο υπόλειμμα της προνεωτερικής εποχής βρίσκεται μπροστά μας ξανά και ξανά. Η παρουσία του οφείλεται στο χώρο που δημιουργούν για αυτό οι νεωτερικοί λόγοι που το οικειοποιούνται, όπως ο εθνικισμός, και όχι σε κάποια αυτόνομη και διακριτή ισχύ που διατηρεί το ίδιο. Με άλλα λόγια θα έπρεπε να ξανασκεφθούμε εκ νέου τη σχέση κοσμικού-θρησκευτικού με τρόπο που κατανοεί τη συνεχώς μεταβαλλόμενη συσχέτισή τους και δεν περιορίζεται στην αντιπαλότητά τους.

Από την άποψη αυτή η εκκοσμίκευση ως διαδικασία δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σε σχέση με συγκεκριμένα αποτελέσματα, τα οποία έτσι και αλλιώς είναι εν μέρει ορατά και πάντα ασαφή. Στη περίπτωση της περιόδου των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων η χρήση των διακρίσεων που έχει εισαγάγει η θεωρία της εκκοσμίκευσης μας στερεί τη δυνατότητα να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους το θρησκευτικό, στο επίπεδο της θρησκευτικής πίστης αλλά και των εκκλησιαστικών μηχανισμών, διαμεσολάβησε σε διαφορετικά επίπεδα τον πολιτικό και κοινωνικό μετασχηματισμό της αυτοκρατορίας. Ενδεχομένως θα έπρεπε να πούμε στο σημείο αυτό ότι η παρουσία του κλήρου εδραιώθηκε σε όλες τις περιπτώσεις

μεταρρύθμισης των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων. Ακόμη και στην περίπτωση του μιλλέτ των Αρμενίων στο οποίο υιοθετήθηκε ένα περισσότερο φιλελεύθερο μοντέλο όπου ο Πατριάρχης εκλεγόταν απευθείας από μια γενική συνέλευση με ισχυρή λαϊκή πλειοψηφία, η θέση του κλήρου δεν υποβαθμίστηκε και ο Αρμένιος Πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη διατήρησε μια ισχυρή πολιτικά θέση. Μήπως όμως η διατήρηση της ισχυρής θέσης του κλήρου ήταν επιθυμία του οθωμανικού κράτους; Όπως γνωρίζουμε από την ίδια τη μελέτη η οθωμανική εξουσία ευνόησε τη συμμετοχή των λαϊκών αλλά δεν ήταν υπεύθυνη για τα μερίδια εξουσίας που τελικά θεσμοθέτησαν οι Γενικοί Κανονισμοί. Αλλά οι διαφορετικές κατανομές εξουσίας δεν πρέπει να ερμηνευθούν ως μια αποτυχημένη ή ανολοκλήρωτη εκκοσμίκευση. Αντίθετα θα πρέπει να εξετάσουμε την ανάδειξη ενός νέου κοινωνικού πεδίου, ενός νέου δημόσιου χώρου στον οποίο η παρουσία και η σημασία του θρησκευτικού αναγνωρίζεται ευθέως χωρίς όμως να ανατρέπει τους όρους συγκρότησής του. Στον χώρο αυτό εδραιώνεται σταδιακά η έννοια της εθνικής κοινότητας που παραμένει αμφίσημη τουλάχιστον ως προς τις πολιτικές κατευθύνσεις που μπορεί να πάρει. Στο πλαίσιο αυτό η σχέση ανάμεσα στον ελληνοκεντρισμό και την οικουμενικότητα είναι κρίσιμη. Η οικουμενικότητα φαίνεται πως αποκτά μια νέα και περισσότερο συνεκτική μορφή στο πλαίσιο της νέας δυναμικής που απελευθερώνει η δημιουργία των εθνικών κρατών στο βαλκανικό χώρο και της εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας που επιζητούν να εδραιώσουν. Με άλλα λόγια δεν αποτελεί απλώς ένα επιβίωμα του παρελθόντος αλλά μετασχηματίζεται σε σχέση με την πολιτικοποίηση του θρησκευτικού που επιβάλλουν οι αντιπαρατιθέμενοι εθνικοί λόγοι στο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Εδώ ωστόσο, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα άλλο ζήτημα που φωτίζει και αυτό τη ρευστότητα και την αμφισημία στην οποία αναφερόμαστε. Η οικειοποίηση του θρησκευτικού στο επίπεδο του εθνικού λόγου δημιουργεί μόνιμα αποτελέσματα και δεν μπορεί να γίνεται ή να απορρίπτεται κατά βούληση. Το ίδιο ισχύει και από την αναστροφή. Στο βαθμό που η ορθόδοξη εκκλησία διαπραγματεύτηκε με την αρχή των εθνοτήτων ή ακόμη και την οικειοποιήθηκε για λόγους σκοπιμότητας, οργάνωσε ένα νέο υβριδικό λόγο, που αλληθώριζε ταυτόχρονα προς την πανορθοδοξία αλλά δεν μπορούσε εύκολα να ακυρώσει την οικειοποίηση του εθνικού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, κυρίως ένα μεγάλο κομμάτι των νέων κληρικών του προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, μοιραία διολίσθησε σε μια ρητορική που αναγνώριζε ευθέως τις εθνοτήτες ως φυσικά διαχωρισμένες και αναγνωρίσιμες ιστορικές οντότητες. Αυτό δεν αναιρεί τις πανορθόδοξες βλέςεις που διατύπωνε μέρος της ανώτερης ιεραρχίας, αλλά δείχνει την

παραγωγή ενός νέου πολιτικού και ιδεολογικού πεδίου που συγκροτείται με νέους όρους και απευθύνεται σε νέα προβλήματα. Συνεπώς η σχέση θρησκευτικού/πολιτικού που αναδεικνύεται στην περίπτωση που παρουσιάζει η μελέτη του Σταματόπουλου, δεν πρέπει να ανάγεται σε μια ανολοκλήρωτη διαδικασία εκκοσμίκευσης αλλά να αποτελέσει αφετηρία προβληματισμού για τους όρους με τους οποίους νέες κοινωνικές ομάδες, που συμβατικά θα συνδέαμε με κοσμικούς προσανατολισμούς, οικειοποιήθηκαν το θρησκευτικό.

Γιώργος Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την Καταστροφή: Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003, 190 σ.

Βαγγέλης Κεχριώτης

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ μαρτυριών και στοιχείων του υλικού πολιτισμού των πληθυσμών εκείνων που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα, με την Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών στις δύο όχθες του Αιγαίου, εγκαινιάστηκε ταυτόχρονα σχεδόν με την διαδικασία εγκατάστασης. Το χρονικό αυτής της εγκατάστασης, ωστόσο, και οι παράγοντες, οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί και πολιτισμικοί που διαμόρφωσαν τις συμπεριφορές αυτών των πληθυσμών στις νέες τους πατρίδες, αποτέλεσαν διακριτό αντικείμενο συστηματικής ιστορικής μελέτης μόλις κατά τη δεκαετία του 1990. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ο τόμος αφιέρωμα του Δελτίου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών με τίτλο *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία*, που εκδόθηκε στα 1992. Μελετώντας κανείς τα άρθρα της σημαντικής αυτής συλλογής, διαπιστώνει πως η έμφαση αφορά είτε στην δυνατότητα να ανασυσταθεί ιστορικά η συλλογική δράση των πληθυσμών αυτών στο χώρο προέλευσής τους, είτε στις πολιτικές του ελληνικού κράτους στην προσπάθεια του να τους ενσωματώσει. Αντιθέτως, δεν δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στους τρόπους με τους οποίους οι πληθυσμοί αυτοί ανταποκρίνονται στις κρατικές πολιτικές, στις συμπεριφορές των γηγενών και στην ανάγκη να αναπαραγάγουν τα δικά τους συλλογικά χαρακτηριστικά στο καινούριο περιβάλλον. Αυτή την πλευρά του ζητήματος επιδιώκει να αναδείξει η συλλογή *Πέρα από την Καταστροφή: Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003.

Το ζήτημα των προσφύγων, όπως τονίζει

Ο Βαγγέλης Κεχριώτης διδάσκει Ιστορία στο Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου.

στη εισαγωγή του στον τόμο ο Γιώργος Τζεδόπουλος, έχει συσκοτιστεί από τη συνήθη πρόσληψή τους στο πλαίσιο της «εθνικής τραγωδίας» της Καταστροφής. Η πρόσληψη αυτή δεν επιτρέπει ούτε την ανάδειξη της ποικιλότητας των πληθυσμών αυτών, ούτε και τη μελέτη τους εκτός του ιδεολογικού πλαισίου του εθνικισμού. Ο στόχος, επομένως, του τόμου, όπως περιγράφεται στην εισαγωγή, είναι να συμβάλει στην μελέτη της ένταξης των προσφύγων στην μεσοπολεμική Ελλάδα με γνώμονα τόσο τη διεθνή εμπειρία της προσφυγιάς, όσο και τις σύγχρονες αναλυτικές κατηγορίες. Η συλλογή, εξ άλλου, θεωρείται πως στοχεύει πέρα από τους ειδικούς και σε ένα ευρύτερο κοινό. (σ.16).

Στο άρθρο του «Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το γενικό περίγραμμα», ο συγγραφέας Κώστας Κατσάπης μελετά τις λογικές της αγροτικής αποκατάστασης, έτσι όπως αυτές εφαρμόστηκαν από την ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων). Κατ' αρχάς, κριτήριο για τη δράση της Επιτροπής, κατά τον συγγραφέα, δεν ήταν τόσο η ανακούφιση της δυστυχίας των προσφύγων όσο η παραγωγική αξιοποίηση των πόρων που εκείνη διέθετε. Η διαδικασία της αποκατάστασης συνδέθηκε έτσι με μια ευρείας κλίμακας αγροτική μεταρρύθμιση (σ.24). Σύμφωνα με τον Κατσάπη δύο ήταν οι βασικοί παράγοντες αυτής της πολιτικής: α) «η αντιμετώπιση μιας ενδεχόμενης διάδοσης της κομμουνιστικής ιδεολογίας» και β) «η επίτευξη της εθνικής ομογενοποίησης στη Μακεδονία και τη Θράκη» (σ.26).

Στο άρθρο του ίδιου συγγραφέα «Δημόσια Υγεία, Πρόσφυγες και κρατική παρέμβαση στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», περιγράφονται οι αρχές στις οποίες βασιζόταν η οργάνωση του υγειονομικού συστήματος, που αφορούσαν α) «την ανάγκη για εξεύρεση λύσης σε προβλήματα που άπτονταν της δημόσιας υγείας» και β) «την ανάπτυξη ενός προβληματισμού πάνω στην επίδραση των κοινωνικών και οικονομικών προϋποθέσεων των ασθενειών» (σ.42). Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα πως «στο επίπεδο της υγειονομικής οργάνωσης της χώρας, η έλευση των προσφύγων δεν οδήγησε σε ουσιαστική αναδιοργάνωση του σχετικού πλαισίου λειτουργίας» (σ. 65).

Στο άρθρο της Φωτεινής Γεωργακοπούλου «Πρόσφυγες και κοινωνική κατοικία Η στέγαση των προσφύγων στην Αθήνα και στον Πειραιά», παρουσιάζονται τα δилήματα που είχε να αντιμετωπίσει το κράτος στην προσπάθεια να χειριστεί το επείγον πρόβλημα της προσέλευσης πληθυσμού σε «τέτοια κλίμακα που ανατρέπει κάθε πληθυσμιακή ισορροπία στη χώρα» (σ.74). Η συγγραφέας διαπιστώνει πως η εφαρμογή του συστήματος ενοικίασης ή αγοράς στέγης αντιμετώπισε την αντίδραση των προσφύγων και η οικονομική σχέση που διαμορφώθηκε «θα εξελιχθεί σε μείζον πρόβλημα ανάμεσα στους πρόσφυγες και το κράτος» (σ.80).

Η σχέση αυτή καθορίστηκε από «μια επικίνδυνη τακτική: με το πρόσχημα της ιδιαιτερότητας της κοινωνικής ομάδας των προσφύγων, νομιμοποιήθηκε η καταστρατήγηση των νομοθεσιών από το ίδιο το κράτος-νομοθέτη-εκσυγχρονιστή» (σ.83). Έτσι, ως αποτέλεσμα των διεκδικήσεων των προσφύγων, η συγγραφέας καταλήγει πως το κράτος δεν κατόρθωσε να εφαρμόσει με συνεπεία μια συνολική κοινωνική πολιτική στο ζήτημα της στέγασης (σ. 103).

Στο άρθρο «Αντιπαράθεση ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», ο Κώστας Κατσάπης περιγράφει το πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο της αντιπαράθεσης αυτής. Η αντιπαλότητα είχε τις ρίζες της στην εποχή του διχασμού όταν οι πρώτοι πρόσφυγες είχαν μαζικά υποστηρίξει την βενιζελική παράταξη, οδηγώντας έτσι σε τριβές με το γηγενή αντιβενιζελικό πληθυσμό (σ.104). Όσον αφορά το πολιτισμικό πλαίσιο της αντιπαράθεσης, κεντρικό σημείο αποτελεί η αμφισβήτηση της «ελληνικότητας» και της «ηθικής» των προσφύγων, καθώς και της διαφορετικότητας τους που επιτείνεται από την συνεχιζόμενη απομόνωση τους στις παρυφές των πόλεων (σ.113). Η αντιπάθεια των γηγενών αποτυπώνεται στους όρους «τουρκόσποροι», «τουρκομερίτες» κλπ. ακόμη και στην υποτιμητικές συνδηλώσεις του όρου 'πρόσφυγας'. Ένα άλλο εξίσου σημαντικό πλαίσιο είναι αυτό της οικονομικής αντιπαράθεσης. Οι σημαντικότερες εντάσεις ανάμεσα στις δύο πληθυσμιακές ομάδες αφορούσαν την κυριότητα της γης. Η ιδιοποίηση οθωμανικών τσιφλικιών από αυτόχθονες καλλιεργητές οδήγούσε σε σύγκρουση, όταν οι περιοχές αυτές απαλλοτριώνονταν από το κράτος προκειμένου να διατεθούν για την εγκατάσταση προσφύγων (σ.121).

Στο επόμενο άρθρο του ίδιου συγγραφέα «Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου» αναλύονται σε βάθος οι όροι που διαμόρφωσαν τις πολιτικές αντιπαραθέσεις. Τονίζεται η σημασία της αδιάφορης στάσης της αντιβενιζελικής παράταξης απέναντι στους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας την περίοδο του εθνικού διχασμού, γεγονός που οδήγησε τους πρόσφυγες στους κόλπους των φιλελευθέρων (σ.127-128). Στη συνέχεια, ο συγγραφέας μελετά τη σχέση προσφύγων και αριστεράς. Η σχέση αυτή, όπως επισημαίνεται, δεν ήταν δεδομένη και «οι δύο παράλληλες διαδικασίες που διαμόρφωσαν την ανταπόκριση των προσφύγων...ήταν οι εξελίξεις στο εσωτερικό του κόμματος (κυρίως όσον αφορά το Μακεδονικό ζήτημα) και οι ζυμώσεις που πραγματοποιήθηκαν ...μέσα στο ίδιο το προσφυγικό στοιχείο» (σ.140).

Στο άρθρο του «Η Διαμόρφωση της Προσφυγικής Μνήμης», ο Μιχάλης Βαρλάς ανιχνεύει τους τρόπους με τους οποίους θεσμοποιήθηκαν τόσο η προσωπική όσο και η κοινωνική μνήμη. Αρχικά, ο συγγραφέας διαπιστώνει,

η μνήμη αυτή «ταυτίστηκε στο δημόσιο λόγο με την 'εθνική μνήμη' της πολιτικής ιστορίας και με τον καιρό φόρτισε με πολιτικό και ιδεολογικό νόημα όρους αρχικά αδιαφοροποίητους, όπως οι έννοιες 'χαμένες' ή 'αλησμόνητες' πατρίδες» (σ. 146). Με τα χρόνια, ωστόσο, η ιδιότητα του «πρόσφυγα» έτεινε να αποτελεί μια «πολιτισμική διαφορά» η οποία κληρονομείται από γενιά σε γενιά. Στην συνέχεια, ο συγγραφέας ασχολείται με τις διάφορες προσπάθειες να διασωθεί και να αξιοποιηθεί η μαρτυρία των προσφύγων ως μέρος της συγκρότησης αυτής της συλλογικής μνήμης. Ως πιο συγκροτημένη από τις προσπάθειες αυτές ήταν η συλλογή μαρτυριών του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών που «διαμόρφωσε έναν κανόνα για το τι είναι άξιο να διατηρηθεί και να μνημονεύεται» (σ.158). Τέλος, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον κινηματογράφο, τη λογοτεχνία, τη μουσική, το ντοκυμαντέρ ως μέσα αναπαραγωγής της συλλογικής μνήμης των προσφύγων (σ.171-174).

Η Ιωάννα Λαλιώτου στο άρθρο της «Πρόσφυγες και προσφυγικό ζήτημα στον 20ό αι.» περιγράφει την εξέλιξη του φαινομένου αλλά και των σχετικών με αυτό μελετών. Όπως τονίζει η συγγραφέας, «η προσφυγιά με τη σύγχρονη έννοια του όρου αποτελεί εμπειρία άμεσα συναρτημένη με την ανάδυση του νεωτερικού διακρατικού συστήματος κυρίως μετά τον Α ΠΠ» (σ. 176). Τα τρία χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη νέα αυτή περίοδο είναι τα εξής: α) η διαχείριση των κρίσεων που δημιουργούνται από τις μετακινήσεις πληθυσμών θα αποτελέσει μέλημα διεθνών οργανισμών, β) ο πρόσφυγας ταυτίζεται με τον ξένο και αποκτά κυρίως εθνοτικά χαρακτηριστικά και γ) το κράτος παρεμβαίνει για πρώτη φορά στη ρύθμιση των συνθηκών εγκατάστασης. Ταυτόχρονα, περιγράφονται οι σύγχρονες τάσεις στην μελέτη του προσφυγικού φαινομένου, όπου παρατηρεί κανείς α) την διεθνοποίηση τη μελέτης ενός φαινομένου που δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με βάση τις προτεραιότητες του έθνους-κράτους, β) την μετατροπή των θεσμών ανθρωπιστικής παρέμβασης σε αντικείμενο μελέτης και γ) την στροφή «στη μελέτη των προσφύγων ως υποκειμένων της ιστορίας τους» (σ.182).

Τα θέματα που αναπτύχθηκαν στα άρθρα της συλλογής αυτής προσφέρουν μια διαφορετική οπτική στην εμπειρία των υποκειμένων στη διαδικασία ενσωμάτωσης στην νεοελληνική κοινωνία. Ωστόσο, από τη στιγμή που, θεωρητικά, η προσέγγιση τοποθετείται στο ευρύτερο πλαίσιο των σύγχρονων σπουδών για τους πρόσφυγες, δικαιούται κανείς να θεωρεί πως το επόμενο στάδιο μια τέτοιας ερμηνευτικής πρότασης θα διευρύνει το πλαίσιο αναφοράς περιλαμβάνοντας και άλλες παρόμοιες εμπειρίες την ίδια περίοδο, στα Βαλκάνια, την Ανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Με άλλα λόγια, είναι σημαντικό να δούμε τα θέματα αυτά με μια

συγκριτική λογική που θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε την δυναμική τους σε περιφεριακό επίπεδο, να θέσουμε σε αμφισβήτηση καθιερωμένες παραδοχές για την υποτιθέμενη μοναδικότητά τους και να επιχειρήσουμε ευρύχωρες εννοιολογήσεις όχι μέσω μιας λειτουργικής λογικής αλλά αξιοποιώντας το σημαντικό στοιχείο που φέρνει η συλλογή αυτή άρθρων, τον δυναμικό δηλαδή χαρακτήρα της υποκειμενικής πρόσληψης. Το Ίδρυμα Μείζονος

Ελληνισμού εδώ και χρόνια έχει χρηματοδοτήσει την εκπόνηση προγραμμάτων που αφορούν στην συντριπτική τους πλειψηφία τις ορθόδοξες κοινότητες της Μικράς Ασίας, πριν από την Καταστροφή. Η έκδοση αυτή αποτελεί ένα βήμα «πέρα από την καταστροφή». Έχοντας κατά νού, ωστόσο, την πολυτελή εμφάνιση άλλων εκδόσεων του Ίδρυματος, με λιγότερο ιστοριογραφικό και περισσότερο πληροφοριακό χαρακτήρα, αναρωτιέται κανείς γιατί η

συγκεκριμένη αυτή έκδοση, που μπορεί εύκολα να αποτελέσει ένα χρηστικό εγχειρίδιο, δεν είναι εξίσου προσεγμένη. Η συνέχεια θα φανερώσει, αν η προσπάθεια αυτή αποτελεί μεμονωμένο γεγονός ή μέρος μια γενικότερης πολιτικής εκδόσεων του Ίδρυματος, που αντίθετα από μια λογική συλλογής πληροφοριών ή τεχνολογικής επεξεργασίας των ήδη υπάρχοντων, θα ενισχύσει την έκφραση επεξεργασμένων ιστοριογραφικά ανανεωτικών προσεγγίσεων.

Θέσεις

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ – ΚΡΙΤΙΚΗ
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΛΗΣ
ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

*Καπιταλιστική ηγεμονία
και νεοφιλελευθερισμός*

Editorial: Δικαιώματα όχι ευκαιρίες, ανάγκες όχι αγορά

Χ. Βερναρδάκης: Βουλευτικές εκλογές 2004: Μια αποτίμηση της προεκλογικής περιόδου και των εκλογικών αποτελεσμάτων

Η. Ιωακείμογλου: Η σχετική επάρκεια του δικομματισμού, ή οι δυο ηγεμονικές προτάσεις του ελληνικού νεοφιλελευθερισμού

Ν. Θεοδωρίδης: Μια αποτίμηση της άδικης δίκης: Η καταρράκωση του κράτους δικαίου

Δ. Χριστόπουλος: Περιπέτειες της ελληνικής ιθαγένειας: Ποιος (δεν) έχει τα «προσόντα» να είναι Έλληνας;

Μ. Harnecker: Ο Αλτουσέρ και ο «θεωρητικός αντιανθρωπισμός» του Μαρξ

Σ. Λαπατσιώρας: Σημείωση για τη σχέση Αλτουσέρ και Χέγκελ

Ν. Τριμικλινώτης: Η Τουρκία, το Σχέδιο Ανάν κι εμείς

Σ. Σακελλαρόπουλος & Π. Σωτήρης: Τα μεθοδολογικά και θεωρητικά αδιέξοδα της «παγκοσμιοποίησης»

Ν. Τριμικλινώτης: Το πορτοκαλί της Κύπρου ενοχλεί την... εθνοφοροσύνη (Βιβλιοκριτική)

ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2004

87